

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

134:1 • 2014

”Spanska” citroner till salu

Om kvinnors handlingsutrymme på fruktmarknaden i 1700-talets Stockholm

ERIK LINDBERG *Uppsala universitet*

SOFIA LING

I internationell forskning gör man ofta antagandet att vissa kvinnors ökade möjligheter till arbete gynnade samtliga kvinnor. Våra resultat från fruktmarknaden i 1700-talets Stockholm ger vid handen att detta centrala antagande måste revideras. Fruktmarknaden var inte alls reglerad på samma sätt som de manliga skrånas verksamhet, men kvinnorna där använde liknande strategier och institutioner för att begränsa konkurrensen och utesluta andra kvinnor från lukrativa försörjningsmöjligheter. Resultaten kastar nytt ljus över hur vi ska förstå kvinnors förvärvsmöjligheter under tidigmodern tid, liksom mäns och kvinnors uppfattningar om rätt och orätt och mekanismer bakom institutionell förändring.

Inledning

Syftet med den här artikeln är att undersöka kvinnors försörjningsmöjligheter och arbetsvillkor samt möjligheter att påverka samma möjligheter och villkor i en för dem förmånlig riktning. Studiens fokus ligger på marknaden för frukt i Stockholm under 1700-talet. Vi har valt fruktmarknaden och handeln med utländsk färsk frukt såsom citroner,

---

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen double blind peer review.

Vi tackar Karin Hassan Jansson och Theresa Johnsson för synpunkter på texten samt övriga deltagare i projektet Genus och arbete i det tidigmoderna Sverige (GaW) under ledning av professor Maria Ågren vid Historiska institutionen, Uppsala universitet, för diskussioner kring artikelns tema. Projektet Genus och arbete finansieras genom ett Wallenberg Scholaranslag från Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse.

Docent Erik Lindberg, f. 1967, är forskare vid Historiska institutionen, Uppsala universitet. Han forskar bland annat om genus och arbete under tidigmodern tid och intresserar sig för ekonomiska utvecklingsfrågor ur ett historiskt perspektiv.

E-post: erik.lindberg@hist.uu.se

Fil. dr Sofia Ling, f. 1966, är forskare vid Historiska institutionen, Uppsala universitet. Hon forskar bland annat om kvinnors arbete och försörjningsmöjligheter ur ett genusperspektiv med utgångspunkt i supplikväsendet i Stockholm under tidigmodern tid.

E-post: sofia.ling@hist.uu.se

apelsiner och pomeranser, med anledning av att det är känt från både svensk och internationell forskning att det var varor som kvinnor ofta hade rättigheter att handla med.¹

Till Stockholms hamn importerades och fraktades både citroner och andra citrusfrukter med skepp långväga ifrån. Väl i huvudstaden köptes de upp av bland andra stadens fruktmånglerskor, kvinnor som hade speciella rättigheter att handla med bland annat utländsk frukt.² Fruktmånglerskorna sålde dem i sin tur vidare till stadens invånare. Vid ett upprepat antal tillfällen hamnade fruktmånglerskorna i konflikt med varandra om hur handeln med framför allt citroner skulle bedrivas. Dessa konflikter har gett upphov till det källmaterial som vi har använt oss av för att undersöka kvinnornas försörjningsmöjligheter och arbetsvillkor.

Citroner var exklusiva varor under 1700-talet, men jämfört med apelsiner och pomeranser var citroner den vanligaste förekommande citrusfrukten som skeppades in till Stockholms hamn. Det vittnar importsiffrorna, baserade på stadens tolagsjournaler om (tabell 1). Tolagsjournalerna innehåller uppgifter över den avgift som erlades till staden i samband med att den statliga tullen upptogs för import och export av varor. Vi har gjort nedslag i början och slutet av vår undersökningsperiod, år 1727 och år 1745, för att uppskatta mängden importerade citrusfrukter.

TABELL 1: *Antal importerade citrusfrukter (stycken), 1727 och 1745*

Vara	År 1727	År 1745
Citroner	145 630	52 100
Apelsiner	19 995	1 500
Pomeranser	12 720	10 760
Totalt	178 345	64 370

Källa: Stadskamrerarens arkiv, Verifikationer, serie GIb, tolagsjournaler, Stockholms stadsarkiv.

1. Christine Bladh, *Månglerskor: Att sälja från korg och bod i Stockholm 1819–1846* (Stockholm 1991) s. 12, 15, 76–78; Lotte Möller, *Citron: Om citronen i Europas historia, konst, läkekonst, trädgårdar, formgivning och matlagning* (Lund 1997) s. 45; Margaret R. Hunt, *Women in Eighteenth-century Europe* (Harlow 2009) s. 169, 176; Christina Nordin, *Oordning: Torghandel i Stockholm 1540–1918* (Stockholm 2009) s. 34, 99.

2. I Stockholm fanns också vanliga månglerskor som fick handla med ett begränsat standardsortiment medan ett mindre antal fruktmånglerskor hade rätt att handla med utländsk frukt. Bladh (1991) s. 65, 76.

I Stockholm, med en befolkning på mellan 50 000 och 60 000 invånare vid 1700-talets mitt, uppgick den genomsnittliga konsumtionen till ett fåtal citroner per person och år utifrån vad importsiffrorna visar. De flesta citroner konsumerades med all sannolikhet av en begränsad krets välbärgade människor. För de som hade råd hade frukterna en given plats inom matlagning och som smakförbättrare, men det fanns också andra användningsområden beroende på deras doft och förmodade hälsosamma och läkande egenskaper.³

Att citroner var exklusiva varor avspeglas också i priset: en enda citron kunde kosta lika mycket som en dagslön för en manlig daglönare.⁴ Det var först under 1800-talet som citroner blev allmångods, så konkurrensen var stor bland de fruktmånglerskor som ville göra sig en förtjänst på dessa exklusiva varor i 1700-talets Stockholm.

Det största antalet citroner kom förmodligen från Portugal (tabell 2), även om de i fruktmånglerskornas handelstillstånd benämndes som spanska till sitt ursprung. Den stora portugisiska hamnstaden Setubal – varifrån Sverige också importerade stora mängder salt – var viktig för direktimporten, men inom Europa förekom uppenbarligen en hel del handel i form av återexport, som siffrorna över handeln med Wismar och Amsterdam visar.

TABELL 2: *De viktigaste exporthamnarna för citrusfrukter (stycken) inskeppade till Stockholm, 1727 och 1745*

Exporthamn	År 1727	År 1745
Setubal (och Lissabon)	62 510	61 110
Wismar	75 740	2 700
Amsterdam	35 945	100
Övriga	4 150	460

Källa: Stadskamrerarens arkiv, Verifikationer, serie GIb, tolagsjournaler, Stockholm stadsarkiv.

Bland importörerna av olika citrusfrukter syns många av Stockholms välkända grosshandlare, som exempelvis år 1727 då Anna Margareta von

3. Möller (1997) s. 25, 35, 41, 83–88.

4. Under år 1741 kostade en citron från runt tre öre till mer än tio öre silvermynt och det högre priset motsvarade ungefär dagslönen för en daglönare. Jfr Hovförtäringräkenskaper, Kungl. Maj:ts hov, serie AI, vol. 185, år 1741, Slottsarkivet; Lennart Jörberg, *A History of Prices in Sweden 1732–1914* (Lund 1972) s. 588.

Walcker, änka efter handelsmannen och direktören i tjärhandelskompaniet Claes Wittmack,⁵ kan noteras med mer än 20 000 importerade frukter, Johan Schultz med 16 000 och år 1745 Charles och William Tottie med 18 000 samt Gustaf Kierman med 9 000.⁶ Under överfarten ska citrusfrukterna ofta ha förvarats inslagna i papper och lagda i kistor eller lådor,⁷ som när de väl anlönt till Stockholms hamn köptes upp av bland andra stadens fruktmånglerskor för vidare försäljning. Fruktmånglerskornas förmåga att påverka villkoren för sin handel och de förhållanden under vilken den bedrevs berodde bland annat på gällande regelverk och på de institutioner som omgärdade den skråreglerade arbetsmarknaden.

Relationen mellan kvinnors självständiga förvärvsarbete och skråväsendets betydelse är något som har rönt förnyat intresse på senare år.⁸ Alice Clark diskuterade redan 1919 i sin klassiska studie *The Working Life of Women in the Seventeenth Century* hur hantverksskråna påverkade kvinnors handlingsutrymme och hur detta i sin tur påverkade hushållen som produktionsenheter.⁹ Inom det medeltida hantverket arbetade, enligt Clark, män och kvinnor relativt jämbördigt. Under senare århundraden separerades emellertid produktionen från hushållet, vilket ska ha lett till en försvagning av kvinnors förvärvsmöjligheter. En förstärkning av skråsystemet från 1500-talet och framåt har av många historiker också angetts vara en viktig orsak till denna försämring av kvinnors arbetsmöjligheter.¹⁰

På senare tid har dock denna tolkning av de institutionella förändringarna nyanserats. Clare Crowston har i en forskningsöversikt påpekat att det i Europa fanns en lång rad variationer på hur skrån var organiserade. Studier har visat på förekomsten av (ett fåtal) skrån med enbart kvinnliga medlemmar och att hantverkaränkor framgångsrikt kunde fortsätta

5. Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor, VIII*. (Stockholm 1934) s. 646.

6. Tolagsjournaler, verifikationer, serie GiB, Stadskamrerarens arkiv, Stockholms stadsarkiv (SSA).

7. Möller (1997) s. 46.

8. Se Dag Lindström, "Genusarbetsdelning i det tidigmoderna skråväsendet", i Benny Jacobsson & Maria Ågren (red.), *Levebröd: Vad vet vi om tidigmodern könsarbetsdelning?* (Uppsala 2011) för en forskningsöversikt.

9. Alice Clark, *Working Life of Women in the Seventeenth Century* (London 1992 [1919]).

10. Ariadne Schmidt, "Women and Guilds: Corporations and Female Labour Market Participation in Early Modern Holland", *Gender & History*, 21:1 (2009) s. 170; Clare Crowston, "Women, Gender, and Guilds in Early Modern Europe: An Overview of Recent Research", *International Review of Social History* 53:16 (2008) s. 19.

mannens yrke. Det var kanske inte många kvinnor som var mästare, men de utförde ett viktigt arbete inom ramen för hantverkarhushållet långt fram i tiden.¹¹ En orsak till de kraftiga variationerna i Europa när det gäller kvinnors möjligheter att arbeta inom skrå- och skråliknande näringar, är givetvis att de institutionella förhållandena skilde sig åt. Exempelvis var de tyska skråna i allmänhet starkare och kunde begränsa tillträdet mer effektivt än holländska och engelska skrån, medan franska skrån låg någonstans däremellan.¹²

Sheilagh Ogilvie har framhållit kvinnors relativt friare ställning i Holland än på andra håll, och den betydelse detta skulle ha haft för den ekonomiska utvecklingen. I stora delar av övriga Europa, och i synnerhet i Tyskland som Ogilvie studerat särskilt noggrant, var samhället genomsvyrat av normer, regler och lagar som i hög grad berövade kvinnor deras självbestämmande. Konsumtion, produktion och även demografiska beslut som giftermål var föremål för regleringar. Enligt Ogilvie började sådana institutioner brytas ned i vissa delar av Europa runt 1650 och kvinnor kunde friare delta på arbetsmarknaden, tjäna egna pengar och besluta hur de skulle användas. Dessa tidiga tecken på "befrielse"¹³ var i Ogilvies argumentation en grundförutsättning för *the industrious revolution*, på svenska ofta kallad flitighetsrevolutionen, som i sin tur var en förutsättning för den följande industriella revolutionen och den enorma expansionen i materiell välfärd efter 1800-talets andra hälft. Flitighetsrevolutionen ska ha inneburit att människor lade mer tid på arbete för att köpa nya varor och omdisponerade den nedlagda tiden som användes i hushållet. Mer arbete såldes på arbetsmarknaden medan varor som tidigare tillverkats hemma köptes med de pengar som intjänats på just arbete. Då fliten och arbetsinsatsen steg snabbare än befolkningen ökade ledde det, åtminstone i teorin, till ökad ekonomisk materiell välfärd.

11. Crowston (2008) s. 28–34; Dag Lindström, "Privilegierade eller kringskurna? Hantverkaränkor i Linköping och Norrköping 1750–1800", *Historisk tidskrift* 132:2 (2012). Se även Kirsi Vainio-Korhonen, "Handicrafts as Professions and Sources of Income in Late Eighteenth and Early Nineteenth Century Turku (Åbo): A Gender Viewpoint to Economic History", *Scandinavian Economic History Review* 48 (2000) s. 40–63. Sheilagh Ogilvie har dock framhållit att det visst fanns undantag från att skråna systematiskt undanträngde kvinnor från möjligheterna att försörja sig inom skråväsendet, men att detta var just undantag. Även där kvinnor hade vissa formella rättigheter var de aldrig jämlikar med männen. Sheilagh Ogilvie, *A Bitter Living: Women, Markets, and Social Capital in Early Modern Germany* (Oxford 2003) s. 19, 328.

12. Crowston (2008) s. 27.

13. Ogilvie (2003) s. 352.

Även i genomreglerade ekonomier som den tyska fanns det utrymmen som de hämmande restriktionerna inte rådde på. Ogilvie har funnit att kvinnor uppvisade en häpnadsväckande ekonomisk vitalitet i marginalen på den skråreglerade ekonomin, och att kvinnor, som pigor eller arbetare inom proto-industri eller jordbruk, i allra högsta grad var aktiva säljare av sitt arbete på marknaden. Mot bakgrund av detta gör Ogilvie antagandet att där hämmande skråskrankor revs ned kunde missgynnade kvinnors entreprenörlusta ta fria former. Hon tar vissa aktiviteter utförda av enskilda kvinnor i det förflutna som intäkt för att detta gynnade kvinnors förvärvsmöjligheter i allmänhet.¹⁴

Det skulle alltså finnas teoretiska skäl att tro att marknadskrafterna under vissa omständigheter kan bryta ned ineffektiva institutionella arrangemang. Inom den internationella forskningen har det också antagits att kvinnors ökande möjligheter att fritt agera på marknaden varit en viktig komponent i en sådan förändring. Men det finns också skäl att tro det motsatta; Clare Crowston har påpekat att där tidigmoderna kvinnor gavs möjligheter att bestämma andras villkor på arbetsmarknaden använde de sig precis av samma strategier som männen för att begränsa *både* mäns och kvinnors handlingsutrymme.¹⁵ I den här artikeln diskuterar vi dessa antaganden mot bakgrund av hur fruktmånglerskor i Stockholm under 1700-talet bedrev och argumenterade för rätten att bedriva handel.

De svenska stadsnäringarna och detaljhandeln

De kvinnliga fruktmånglerskornas aktiviteter kan inte förstås i isolering utan måste studeras i relation till skråreglerade yrken, skråregleringar och andra tidigmoderna institutioner, och då i synnerhet statens och städernas intressen. I svenska städer var borgerskapet den samhällsgrupp som bedrev handel, hantverk, fabriks- och manufakturrörelse. Rätten att bedriva dessa näringar grundades på en rad privilegieurkunder, vars syfte var att inskränka den näringsidkande menigheten till just borgerskapet.

Alla som bodde i städerna var inte borgare utan borgerskapet utgjorde endast en liten del av samtliga där mantalsskrivna personer. Städernas dominerande arbetskraft bestod i huvudsak av människor som saknade såväl skråämbetenas ekonomiska privilegier som de manliga stadsbor-

14. Ogilvie (2003) s. 344–345 för exempel.

15. Crowston (2008) s. 44.

garnas politiska rättigheter. Burskapet, det vill säga den tilldelade rätten att bedriva handel och hantverk, var inträdesbiljetten i borgerskapets krets. Burskapet fungerade därmed som ett skydd för redan etablerade borgare mot ökad konkurrens genom att antalet innehavare av rätten att bedriva borgerlig näring kunde begränsas. Att bedriva borgerlig näring utan burskap var därmed, med några få undantag, olagligt. Undantagen är emellertid av stort intresse att studera, då det är just i marginalerna av etablerade borgerliga yrken (såsom handel och hantverk), som vissa forskare ser tecken på att kvinnor kunde göra bruk av sin handlingsförmåga som nämnts ovan.

Den institutionella utvecklingen inom handel och hantverk skilde sig emellertid åt, och det var först under 1700-talet som handeln i städerna – och då med ett fåtal undantag endast handeln i Stockholm – fick en organisation som liknade den inom hantverket.¹⁶ År 1734 utfärdades den allmänna handelsordningen, som liksom 1720 års skråordning kom att gälla fram till 1846. Till skillnad från i skråordningen förutsattes inte i 1734 års handelsordning någon särskild organisation i relation till vad man handlade med; det stipulerades i handelsordningen således inget om några handels societeter eller liknande sammanslutningar. Framväxten av varaktiga handels societeter med olika inriktningar skedde gradvis i Stockholm med start år 1749 genom det så kallade kramhandelsreglementet, följt av en lång rad förordningar som så småningom kom att konstituera Stockholms detaljhandels societeter: järnkramhandels-, viktualiehandels-, lärftekramhandels-, siden- och klädeskramhandels-, tobakshandels-, kryddkramhandels societeten med flera.¹⁷ Handels societeternas rättigheter hörrörde alltså inte från en samlad lagstiftningsakt eller reglemente, utan byggde på en rad kungliga brev och resolutioner som inte sällan tillkommit som resultat av specifika besvär från individer eller korporationer. Det är också besvär och petitioner som vi använder oss av här för att studera vilka rättigheter kvinnliga fruktmånglerskorna hade och hur de försvarade de rättigheter de ansåg sig äga.

Konflikter var inte något ovanligt inom handeln eller något unikt för Stockholms fruktmånglerskor. De kan nog betecknas som ganska van-

16. I t. ex. Uppsala och Göteborg förekom viss så kallad handelspartering. Nils Herlitz, *Svensk stadsförvaltning under 1830-talet* (Stockholm 1924) s. 119; Bertil Andersson, *Göteborgs handlande borgerskap 1750–1805* (Göteborg 1988) s. 48.

17. Martin Wottle, *Det lilla ägandet: Korporativ formering och sociala relationer inom Stockholms minuthandel 1720–1810* (Stockholm 2000) s. 97ff.

liga och var bland annat ett resultat av det oklara juridiska läget. Eftersom de olika handelsyrkenas rättigheter sällan var tydligt definierade, blev de föremål för ständiga och återkommande politiska diskussioner, förändrad lagstiftning – och rättstvister.¹⁸ Det var inte minst just olika gränsdragningsproblem som ledde till bråk; konflikterna fick lösas och jämkas från fall till fall, från gång till gång.

Mycket arbete i Stockholm utfördes av människor som inte tillhörde något skrå och som saknade burskap men vars yrkesutövning var reglerad på olika sätt i andra centrala och lokala regelverk och stadganden. Många forskare har lyft fram att det var dessa stadsinvånare, och då särskilt kvinnor, som ofta blev hänvisade till arbeten inom den "illegala" sfären, det vill säga där handelstransaktioner stred mot lagar och regleringar och där ens rättigheter inte kunde bevisas i lagligt grundade, giltiga dokument.¹⁹ Inom utvecklingsekonomisk forskning menar man ibland att tillväxten av sådana oreglerade eller till och med illegala verksamheter kan vara positivt för ekonomin genom att de kan underminera gamla intressegruppers position och motstånd mot förnyelse.²⁰

Arbete inom olika näringar i det urbana rummet, i det här fallet 1700-talets Stockholm, utfördes således av människor som saknade burskap, som exempelvis fruktmånglerskorna och det kunde ske inom ramen för flera olika slags institutionella arrangemang. För fruktmånglerskorna i Stockholm fanns flera olika aktörer att ta hänsyn till och påverkas av. Staten bestämde tariffer och hade det övergripande lagstiftande ansvaret. Staden, genom Handelskollegium, ansvarade för ordningen på marknaderna, utfärdade lokala reglementet och delade ut marknadstillstånd. Skepparna fraktade hem exotiska frukter från när och fjärran. Rättigheten att bedriva handel med citroner, pomeranser och apelsiner från södra Europa var en möjlighet till försörjning många var intresserade att ta del av.

18. Wottle (2000) s. 87.

19. Jämför Sheilagh Ogilvie, *State Corporatism and Proto-industry: The Württemberg Black Forest 1580–1797* (Cambridge 1997) s. 399. Se även Mats Hayen, *Stadens puls: En tidsgeografisk studie av hushåll och vardagsliv i Stockholm, 1760–1830* (Stockholm 2007) s. 159–160.

20. Hernando De Soto, *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else* (London 2000) s. 95.

Kvinnors handlingsutrymme: självständigt agerande

Mångleri, det vill säga detaljhandel som bedrevs främst av kvinnor kallade månglerskor, men tidvis av män, det vill säga månglare, är exempel på ett yrke i Stockholm som var reglerat men inte ingick i de traditionella borgerliga näringarna för vilka burskap krävdes. Eftersom rätten att som man försörja sig som månglare försvann under 1700-talet behandlar vi här enbart månglerskorna.²¹ Månglerskor fick på gator och torg sälja frukt, bär, grönsaker, fisk, skaldjur, en del bakverk och enklare modevaror.²² En del månglerskor bar sina varor i korgar och bjöd ut dem på gator och torg. Andra hade en fast försäljningsplats, i form av en månglerskestol, ett stånd eller en bod, som de hyrde av staden eller av någon privat hyresvärd.²³

I de första mer systematiska mångleriordningarna som kom under 1600-talets första hälft uttrycktes att mångleri skulle ses som en möjlighet för fattiga att försörja sig. Staden skulle bestämma antalet. Redan under medeltiden fanns förmodligen både män och kvinnor som agerade mellanhänder och sålde olika typer av livsmedel till andra stadsbor. Deras handel var dock noga reglerad och skulle inte bli så omfattande att den hotade det egentliga borgerskapets rättigheter. Enligt den för landets alla städer gällande förordningen för månglare och månglerskor av år 1623, fick månglerskorna inte köpa sina varor vid vågen, tullporten eller på gatan utan endast på torget och då inte före klockan 9 på morgonen. Borgmästare och råd skulle även bestämma priset på varorna så att det inte blev för högt.²⁴ Också i en förordning av 1635 inskränktes inköpstiderna, inköpsmöjligheterna, rörelsefriheten och vinsterna.²⁵ Förordningen innebar också att tillstånden blev behovsprövade, och 1749 års förordning stipulerade att företråde skulle ges till "värnlösa, välfredade kvinnor" som ville syssla med kramhandel.²⁶

På senare tid har relationen mellan skrånas regleringar och den tidigmoderna hushållsekonomin diskuterats inom forskningen.²⁷ Som

21. Se t. ex. Hayen (2007) s. 161.

22. Gunnar Qvist, *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846: Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena* (Göteborg 1960) s. 46.

23. Bladh (1991) s. 76.

24. Bladh (1991) s. 63–64.

25. Nordin (2009) s. 46.

26. Bladh (1991) s. 54.

27. För en forskningsöversikt, se Danielle van den Heuvel & Elise van Nederveen Meerkerk, "Introduction: Partners in Business? Spousal Cooperation in Trades in Early Modern England

Danielle van den Heuvel har framhållit, finns det ett antal antaganden i litteraturen om hur makar samarbetade, men dessa antaganden har sällan testats empiriskt. I sin studie av ett par nederländska städer i tidigmodern tid konstaterar van den Heuvel att grönsaksförsäljning ofta skedde inom hushållets ram, men också att det fanns många ogifta kvinnor som agerade på egen hand. Kvinnor som inte själva odlade de grönsaker de sålde var inte beroende av att ha en make. De köpte varorna direkt av leverantörer, bönder eller skeppare, som fraktade grönsaker till städerna. Grönsakshandlare som odlade sina grönsaker i utkanten av städerna däremot hade behov av att många händer hjälpte till, med allt från odling till frakt och försäljning. Det gynnade en form av samarbete och arbetsdelning makarna emellan, där de också tog hjälp av sina barns och andra hushållsmedlemmars arbetsinsatser. Ofta lär det ha varit mannen som skötte odlingen och frakten av grönsakerna medan hans hustru var den som stod på torget och sålde.²⁸

De mer generella slutsatserna man kan dra utifrån van den Heuvels studie är att det ingalunda är självklart att hantverk och handel var så intimt sammankopplade med hushållsekonomi som man ofta antagit. Ibland samarbetade makar, ibland inte, och ibland agerade både gifta och ogifta kvinnor som självständiga handlare. Lokala omständigheter, ekonomins relativa kommersialisering liksom kvinnors generella rättsliga och sociala ställning var faktorer som hade betydelse för vilka beslut som togs inom hushållen, inom skråna och på marknaden.

Mot denna bakgrund bör man särskilt notera att fruktmånglerskorna i Stockholm inte förefaller ha varit verksamma inom samma näringsfång som sina makar, åtminstone inte att döma av de suppliker och protokoll hos Handelskollegium där deras makars yrkestitlar finns omnämnda. Samtliga fruktmånglerskor betecknades som hustru eller änka; de var således gifta eller hade varit det. Majoriteten titulerades korpral-, gardes-,

and the Dutch Republic”, *Continuity and Change* 23:2 (2008) s. 209–214; i samma temanummer se även Amy Louise Erickson, ”Married Women’s Occupations in Eighteenth-century London”, s. 267–307; Elise van Nederveen Meerkerk, ”Couples Cooperating? Dutch Textile Workers, Family Labour and the ‘Industrious Revolution’, 1600–1800”, s. 237–266.

28. Danielle van den Heuvel, ”Partners in Marriage and Business? Guilds and the Family Economy in Urban Food Markets in the Dutch Republic”, *Continuity and Change* 23:2 (2008) s. 221–226; *Women & Entrepreneurship: Female Traders in the Northern Netherlands, c. 1580–1815* (Amsterdam 2007) s. 104

båtsmanshustrur eller -änkor och liknande.²⁹ Det tyder på att deras män bör ha haft sin huvudsakliga försörjning genom tjänst i det militära eller inom stadens polisväsende.³⁰

I flera ärenden framgår det även att kvinnorna hade barn, och vi kan förmoda att de ofta hade någon form av försörjningsansvar för fler än sig själva.³¹ Inget sägs dock om att deras makar inte skulle ha klarat av försörjningen. Över huvud taget omtalas inte makarna mer än till namn och ibland till yrkestitel. Trots det kunde kvinnorna framhålla att de var fattiga, men det underströks alltså inte i relation till deras makars försörjningsmöjligheter. Deras svårigheter att försörja sig kunde i stället retoriskt understrykas genom att de utmålade andra kvinnor som giriga och egennyttiga. Ett par månglerskor kunde exempelvis vid ett tillfälle framhålla att både de, deras barn och deras makar, som stod i ”kronans tjänst” riskerade att ”krevera” och bli ruinerade på grund av den illvilliga konkurrens de utsattes för av andra månglerskor.³² Att kvinnornas inkomster var viktiga för försörjningen framhölls också på andra sätt, som till exempel då ett par månglerskor medgav att de försökte få en så ”skälig avans” som möjligt eftersom det bara var så de kunde säkra sin ”utkomst” och därmed sin försörjning.³³ Handel med frukt, och däribland med citroner, tycks således ha bedrivits självständigt av kvinnor och inkomsterna från denna handel hade betydelse för deras och deras hushålls försörjning.

Kollektivt arbete och kollektiva besvär

För att få tillstånd att arbeta eller bedriva någon form av näring i Stockholm eller på annat sätt få hjälp med sin försörjning, vände sig männis-

29. Till denna grupp räknar vi även en tulltjänsteman, d.v.s. en man som titulerades besökare; se protokoll 1722 12/4, Handelskollegium (SSA).

30. Se protokoll 10/4, 12/4, 30/4 1722, Handelskollegium (SSA), Supplik 12/4 1733, Handelskollegium (SSA). Enda undantaget i dessa källor är en man som titulerades murdräng; supplik 12/4 1733 Handelskollegium (SSA). I en förteckning över Stockholms frukt-månglerskor av år 1718, ser det dock lite annorlunda ut. Av de nitton fruktmånglerskor som nedtecknats, var det åtta av dem vars makars titlar indikerar att de varit sjömän, haft tjänst inom det militära eller inom stadens polisväsende (även här en tulltjänsteman). Övriga mäns yrkestitlar tyder på att de var hantverkare av olika slag (guldsmedsgesäll, bleckblåsare, tobakspinnargesäll, repslagargesäll) eller grovarbetare (timmerman, järnbärare); protokoll 23/12 1718, Handelskollegium (SSA).

31. Se t. ex. supplik. 14/7 1747, Handelskollegium (SSA), där de klagande fruktmånglerskorna framhöll att de hade barn (antalet barn per kvinna framgår dock inte).

32. Supplik 14/7 1747, Handelskollegium (SSA).

33. Supplik 14/7, 1747, supplik 21/7, 1747, Handelskollegium (SSA).

kor till de olika maktthavare och myndigheter som utdelade tillstånd och som hade i uppgift att se till att stadens invånare rättade sig efter de stadganden som reglerade olika näringar. En sådan instans var Stockholms stads Handelskollegium, som leddes av en av stadens fyra borgmästare.³⁴ Handelskollegiet hade uppsikt över handel och sjöfart, vissa skrån och behandlade även burskapsärenden.³⁵ Det var till Handelskollegium som flera av stadens fruktmånglerskor besvärade sig vid ett upprepat antal tillfällen under åren 1718–1748. Det bevarade källmaterialet i form av suppliker och protokoll ger oss en god inblick i hur dessa kvinnor arbetade samt argumenterade och agerade för att påverka de förhållanden som de hade att verka under.³⁶

Enligt Handelskollegiums protokoll den 10 juni 1718 inställde sig denna dag nio fruktmånglerskor inför kollegiet. Fyra av kvinnorna anklagade de fem andra för att ensamma ha lagt beslag på alla nyanlända varor och drivit upp priserna oskäligt högt.³⁷ De menade att varorna borde ha delats lika dem emellan. Det var av denna anledning de fyra nu vände sig till Handelskollegium för att få en jämkning till stånd. De klagande fyra fruktmånglerskorna ville också att kollegiet särskilt skulle uppmana en av de andra fem – hustru Lena Holm – att ”med sina camrater” alltid se till att det blev känt bland fruktmånglerskorna när det kommit nya varor till staden. På så vis skulle de alla få en chans att ta del av eventuella förtjänster. De fem anklagade fruktmånglerskorna med Lena Holm i spetsen försvarade sig med att anklagelserna var osanna; de hade aldrig undandragit sig från att dela med sig av varorna. I sin för-

34. Bertil Boëthius, *Magistraten och borgerskapet i Stockholm 1719–1815* (Stockholm 1943) s. 11. Handelskollegium var ett av stadens fyra kollegier; de övriga var politikollegium, justitiekollegium och ämbets- och byggningskollegium. Fr. o. m. 1822 fanns dock endast tre kollegier, då politikollegiet slogs samman med ämbets- och byggningskollegiet.

35. Birgitta Ericsson, ”De anlagda städerna i Sverige (ca 1580–1800)”, i Grete Authén Blom (red.) *Urbaniseringsprocessen i Norden: 2. De anlagde städer på 1600–1700 tallet* (Oslo 1982) s. 312. Handelskollegiet hade fram till 1814 dessutom hand om stadens drätsel, d. v. s. stadskassan.

36. Ärendena har återfunnits vid en genomgång av den supplikserie som finns bevarad hos Handelskollegium, år 1650–1750. Omkring en fjärdedel av supplikerna lämnades in av kvinnor. Besvärens fördelning efter kön tycks i grova drag vara i linje med vad tidigare forskare konstaterat; en uppskattning av andelen individuella suppliker i tidigmoderna Europa säger att andelen individuella suppliker av kvinnor utgjorde mellan 3 och 34 %. Andreas Würgler, ’Voices from among the “Silent Masses”: Humble Petitions and Social Conflicts in Early Modern Central Europe’, *International Review of Social History* 46:59 (2001) s. 25.

37. Protokoll 10/6 1718, Handelskollegium (SSA). Båda grupperna skulle enligt protokollet ha lämnat in skriftliga klagomål gentemot varandra. Dessa underlag har vi dock inte återfunnit.

svarsargumentation ifrågasatte de fem kvinnorna alltså inte principen att varorna skulle fördelas lika mellan fruktmånglerskorna.³⁸

Besvären framfördes kollektivt och vid det här tillfället fanns åtminstone två grupperingar bland fruktmånglerskorna. Uppmaningen till "hustru Holm och hennes camrater" kan tolkas som ett uttryck för att det verkligen var olika grupper av fruktmånglerskor som samarbetade och att Lena Holm möjligen intog något av en ledande position inom en sådan grupp.

Handelskollegium och den eftersträvansvärda ordningen

Ingen av kvinnorna som figurerade i konflikten inför Handelskollegium 1718 gav uttryck för något annat än att de varor de hade tillgång till och rätt att sälja skulle delas lika dem emellan. Det var också Handelskollegiums ståndpunkt. Att handeln skulle skötas på det sättet framgår emellertid inte av samtida stadgar och förordningar. Av det formella regelverket framgår endast att det var staden som ägde rätt att avgöra antalet månglare och månglerskor. Det fanns även detaljerade bestämmelser som handlade om att ingen fick idka handel utan tillstånd, och det framgår att alla varor som köptes in för vidare försäljning skulle registreras av en uppsyningsman. Fyra veckor därefter skulle försäljningen redovisas och skatten betalas. Om någon agerade i strid med dessa stadganden riskerade de att dömas till böter.³⁹

Stockholms månglerskor försökte förmodligen, precis som medlemmarna i de manliga handels societeterna, i första hand lösa olika gränsdragningsproblem sig sinsemellan. När det helt enkelt inte gick att komma överens på något annat sätt kunde konflikterna resultera i specifika besvär till Handelskollegium.

Med det rudimentära formella regelverket i åtanke, kan det därför vara värt att påtala att ingen av parterna i ärendet hos Handelskollegium av år 1718 blev dömda eller tillrättavisade för att ha begått något fel. Som nämndes ovan motsatte sig inte heller de som anklagats för att ha lagt beslag på alla varor i princip ett rättvist delningssystem. Det beslut som kollegiet fattade ger intryck av en strävan att få till stånd en fungerande

38. Följande bygger på protokoll 10/6 1718, Handelskollegium (SSA).

39. "Ordningen för Månglare och Månglerskor, huruledes de skola handla, och vad där av i accis givas skall, år 1623", i A. A. Stiernman, *Samling utaf Kongl brev, stadgar och förordningar, etc.* (Stockholm 1747) s. 877.

ordning. Kollegiet påtalade att de ville slippa besväras av fler klagomål gällande frukthandeln.⁴⁰ Det bestämdes att en vice fiskal, Erik Bollius, skulle hålla noga uppsikt över "månglerskornas delning" så att den gick riktigt till. Fiskalen skulle också upprätta en förteckning över alla fruktmånglerskor och anteckna var de hade sina försäljningsplatser.⁴¹ Av förteckningen framgår att det fanns nitton kvinnor som hade lov att "sitta på Skeppsbron" och sälja "allehanda frukt som ifrån Spanien och andra utländska orter hitkommer, jämväl med rökta skinkor, medvurst, torra flundror, lök [...] etc."⁴²

Ett halvår efter konflikten med de nio fruktmånglerskorna var det återigen dags för ett antal fruktmånglerskor att besvära sig hos Handelskollegium. Av de anklagade nämns den nu bekanta Lena Holm och ett par till av de kvinnor som anklagades vid förra tillfället samt ytterligare fyra kvinnor. Klagomålen gällde att den delning av 130 tunnor gods som det tvistats om i juni månad aldrig hade blivit av.⁴³

De klagande fruktmånglerskorna ville även denna gång försäkra sig om att det skulle göras en "jämn delning uti alt vad vid bron [Skeppsbron] inkommer" och som de hade rätt att handla med. Nu gav kollegiet fyra fruktmånglerskor i uppdrag att förrätta delningen av de varor som kom in till hamnen. Lena Holm och en av hennes kamrater, hustru Catarina Eng, var två bland de anklagade som valdes till uppgiften. Två fruktmånglerskor från de klagandes sida valdes också ut, Catharina Meijer och Annica Kröger. Bägge sidor skulle alltså vara representerade vid delningen och en fiskal skulle, liksom tidigare, närvara för att se till att allt gick rätt och riktigt till. Handelskollegium tycks ha haft mer av en konfliktlösande än dömande funktion, där det eftersträvade var att få till stånd en rättvis och fungerande handel. Konflikterna 1718 tyder på att det fanns ett visst förhandlingsutrymme och olika möjligheter för fruktmånglerskorna att påverka sin situation inom ramen för rådande institutionella förhållanden. Att så var fallet styrks av Handelskollegiums protokoll från ytterligare ett tillfälle samma år. Tre dagar före jul-

40. Protokoll 18/12 1718, Handelskollegium (SSA).

41. Protokoll 10/6 1718, Handelskollegium (SSA).

42. Förteckning upprättad 11/6 1718, i protokoll 23/12 1718, Handelskollegium (SSA). Här står även, förutom namnet på varje månglerska, deras civilstånd och deras makars namn och yrkestitlar. Det står även vad var och en fick handla med och var de hade sina försäljningsplatser.

43. Följande bygger på protokoll 18/12 1718, Handelskollegium (SSA).

dagen fick samtliga 19 fruktmånglerskor, på egen begäran, förnyade handelstillstånd. De förklarade samtidigt också att de, av en för oss okänd anledning, "med fiskalen Bollius ej äro nöjda",⁴⁴ varpå Handelskollegium uppmanade en annan ämbetsman att övervaka månglerskornas handel och delning av deras varor.⁴⁵ Det tycks alltså som att Handelskollegium tog intryck av månglerskornas klagomål över fiskalen.

Exakt tre år efter de nyss refererade konflikterna, vid juletid 1721, uppträdde återigen "en stor del av månglerskorna" inför Handelskollegium och klagade över att fyra fruktmånglerskor, Brita Udd, Stina Hartenberg, Annika Boman och Annika Lind, hade lagt beslag på 30 kistor citroner som de skulle ha köpt av en handelsman. De fyra anklagades för att själva ha behållit alla citronerna, trots att de borde ha delat med sig till övriga fruktmånglerskor. Liksom tre år tidigare framhöll de klagande att varorna måste delas dem emellan. Handelskollegium instämde och uppdrog denna gång åt en rådman att fördela citronerna. Dessa hade beslagtagits dagen innan och förvarades i ett rum som Handelskollegium hade stängt med "stadens lås".⁴⁶

I strid med ordningen: förköp och bönhaseri

De kvinnor som besvärade sig hos Handelskollegium julen 1721, och som utgjorde "en stor del av månglerskorna", riktade sina klagomål mot de fyra fruktmånglerskorna. Utöver dessa fyra "som hava collegi förlov" anklagades också flera andra månglerskor som "intet förlov hava".⁴⁷ Det senare ska ha syftat på kvinnor som visserligen hade månglerättigheter på handel med matvaror – på försäljning av "ostron, hummer, fågel, höns, ägg med mera dylikt" på torgen – men som däremot inte hade rätt att handla med utländska frukter.⁴⁸

Trots avsaknaden av tillstånd att handla med utländsk frukt, skulle dessa månglerskor ha köpt citroner tillsammans med Udd, Hartenberg, Boman och Lind. Fruktmånglerskorna som klagade på dessa förhållanden framhöll särskilt att de som saknade tillstånd, eller "förlov", måste uteslutas från handeln med frukt.⁴⁹ Udd, Hartenberg, Boman och Lind

44. Protokoll 23/12 1718, Handelskollegium (SSA).

45. Protokoll 23/12 1718, Handelskollegium (SSA).

46. Protokoll 23/12 1718, Handelskollegium (SSA).

47. Protokoll 23/12 1718, Handelskollegium (SSA).

48. Protokoll 23/12 1718, citat ur protokoll 4/1 1722, Handelskollegium (SSA).

49. Protokoll 23/12 1721, Handelskollegium (SSA).

bad "ödmjukligen" om att få behålla citronkistorna för vidareförsäljning; eller åtminstone om att få tillbaka de pengar de lagt ut för dem. Men Handelskollegium vidhöll att alla som hade tillstånd att handla med citroner skulle dela kistorna mellan sig och att övriga månglerskor inte skulle ha någon del av detta.⁵⁰

Den av kollegiet föreslagna lösningen tycks emellertid inte ha fungerat: Redan ett par veckor senare, i januari 1722, anklagades Udd, Hartenberg, Boman och Lind på nytt av åtta fruktmånglerskor. De fyra skulle ha trotsat kollegiets uppmaning och vägrat dela citronerna. Udd, Hartenberg, Boman och Lind och de vanliga torgmånglerskor som de påstods ha samarbetat med, anklagades för att ha sagt att de inte ville avstå en enda av de kistor de köpt.⁵¹

Bland de åtta fruktmånglerskor som enligt Handelskollegiums protokoll klagade "å sina och sina medkamraters vägnar" fanns en bekant från 1718, Lena Holm, liksom några andra fruktmånglerskor som varit med i tvisten 1718.⁵² Då, år 1718, var det Lena Holm och hennes kamrater som stått anklagade. Nu, år 1722, stod de på de klagandes sida, och därför är det värt att notera att de åberopade just det beslut som Handelskollegium fattat tre år tidigare. Åberopandet av en tidigare resolution tyder på att månglerskorna kände till att prejudicerande beslut fattades på lokal nivå och de använde sig av den informationen i sitt agerande och i sin argumentation. Med referens till utslaget av år 1718 ville de att Handelskollegium skulle se till att delningen av citroner verkligen blev gjord.⁵³

Fruktmånglerskan Annika Lind, som av Handelskollegium ansågs vara upphov till att de andra tre motsatt sig att dela varorna med övriga fruktmånglerskor, fick dessutom en personlig varning. Hon hotades med att hon skulle förlora sitt handelstillstånd om hon än en gång "brukar underslef", det vill säga ägnar sig åt olovligt förköp genom att handla varor direkt från säljaren innan de bjudits ut på allmänna försäljnings-

50. Samtliga inblandade uppmanades, liksom tidigare, att söka enighet och att inte träta eller slåss; om inte annat för att slippa bli bötfällda och straffade. Protokoll 23/12 1721, Handelskollegium (SSA).

51. Protokoll 4/1 1722, Handelskollegium (SSA).

52. Protokoll 4/1 1722, Handelskollegium (SSA).

53. Ingen delning av varorna hade skett vid bron, hävdade de och fick stöd av den rådman som hade fått i uppdrag att dela varorna.

platser och torg.⁵⁴ I allmänna ordalag uppmanades även samtliga månglerskor att avhålla sig från dylika ”förförköp”.⁵⁵ Det betydde att de inte fick tinga varor och göra upp om priser med säljare i förväg, innan de bjudits ut vid rätt tid och på rätt plats.⁵⁶ Allt skulle fördelas mellan de som ägde rätt att handla med dylika varor, i lika antal och till lika stora summor.

Vid det här laget fanns endast fem av de ursprungligen 30 citronkistorna kvar. Resten hade sålts, och Handelskollegium beslutade att de klagande fruktmånglerskorna skulle få de citroner som återstod. Även om kollegiet konstaterade att det nog var de sämsta kistorna som fanns kvar så skulle de betalas i enlighet med det tidigare överenskomna priset.⁵⁷ De anklagade fruktmånglerskorna dömdes till böter med hänvisning till Handelskollegiums resolution av den 18 och 23 december 1718.⁵⁸

Drygt tio år senare, i april 1733, vittnar både Handelskollegiums protokoll och en bevarad supplik, undertecknad ”10 stycken små månglerskor”, återigen om hur konflikter rörande handeln behandlades av myndigheterna och att kvinnorna använde sig av de lokala myndigheterna för att bevaka sina rättigheter. I det här fallet gällde det en tvist om just handeln med citroner. De ”10 stycken små månglerskorna”, som enbart hade rätt att handla med ett standardsortiment och inte med utländsk frukt, och som hade författat suppliken hade anklagats av en grupp fruktmånglerskor vid Skeppsbron. De anklagade kallade den andra gruppen för ”stormånglerskor” och de var alla kallade till Handelskollegium. De tio vanliga månglerskorna, med rätt att handla med standardsortimentet, försvarade sig genom att inlämna en supplik där de gjorde anspråk på vissa rättigheter som svar på anklagelserna.⁵⁹ I gruppen av ”stormånglerskor” märks särskilt de tidigare omnämnda fruktmånglerskorna Lena Holm och Maria Berg. Konflikten handlade om ett tillfälle då gruppen om tio vanliga månglerskor skulle ha gjort upp med en skeppare om att köpa 30 kistor åtråvärda citroner. De anklagades då av ”stormång-

54. Nordin (2009) s. 21. Citat, protokoll 4/1 1722, Handelskollegium (SSA).

55. Protokoll 4/1 1722, Handelskollegium (SSA).

56. Klagomål om förförköp fortsatte ända in på 1800-talet, se t. ex. Hayen (2007) s. 163–164.

57. Protokoll 4/1 1722, Handelskollegium (SSA). Möjligen kan det noteras att de anklagade försvarat sig med att orsaken till att de hade köpt citronerna och kunnat sluta sin affär med handelsmannen var för att de andra inte hade velat bidra med några pengar.

58. De dömdes för att ha ”överträtt” Handelskollegiums resolution av den 18 och 23 december 1718 och för att heller inte åttlytt vad som beslutades i just deras fall den 23 december 1721.

59. Nedanstående bygger på supplik 12/4 1733, Handelskollegium (SSA) och där ingående protokollsutdrag från tidigare förhandlingar vid Handelskollegium. Se protokoll 20/2 1722.

lerskorna" för att ha gjort intrång i deras handel. Återigen stod alltså Lena Holm på de klagandes sida och menade att hennes rättigheter hade kränkts. "Stormånglerskorna" menade att de hade förlorat den vinst som rätteligen borde tillfallit dem.⁶⁰

Twisten ledde till att hela 34 månglerskor på en och samma gång inställde sig hos Handelskollegium. Det var dels de tio vanliga månglerskorna, dels Lena Holm och Maria Berg tillsammans med 22 fruktmånglerskor som vi inte känner till namnen på. De senare 24 fruktmånglerskorna, varibland "stormånglerskorna" återfinns, uppgavs samtliga ha suttit på Skeppsbron tillsammans med de andra tio vanliga månglerskorna. I sin supplik försvarade sig de senare och bad Handelskollegium bekräfta att de hade tillstånd att "handla på skepp och båtar i rätt tid". De påstod också att de "alltid hade varit vana att handla med citroner". På grundval av sina erfarenheter av handeln med utländsk frukt och att de genom åren erlagt en "ansenlig contribution" borde dessutom Handelskollegium bekräfta deras status som fruktmånglerskor.

Handelskollegium godtog inte deras argument. De tio vanliga månglerskorna hade enligt kollegiet inte rätt att handla med citroner eftersom de inte var fruktmånglerskor och de förbjöds explicit att handla med utländska frukter, annars riskerade de böter. Budskapet var att "den ena [inte skulle] lägga sig i den andras handel", och det stod klart specificerat i deras månglerskesedlar vilka varor de fick handla med.⁶¹ Det gick alltså inte i detta fallet att förändra regelverket genom en ändrad praktik. De 30 citronkistorna skulle de tio månglerskorna dock få behålla, eftersom "stormånglerskorna" inte hade gjort anspråk på att få dem.

Twisten mellan de vanliga månglerskorna och de så kallade stormånglerskorna år 1733 vittnar om att Handelskollegium sökte reda ut vilka som hade rätt att handla med frukt från utlandet, och vilka som bara fick handla med svensk frukt. Med undantag för just citroner samt "lemoner", pomeranser och apelsiner, var införsel av utländsk frukt vid denna tid och ända sedan år 1727 förbjuden.⁶² Anklagelserna i detta fall handlade alltså om att några månglerskor hade ägnat sig åt olagliga

60. Supplik 12/4 1733; protokoll 12/4 1733, Handelskollegium (SSA).

61. Protokoll 12/4 1733, Handelskollegium (SSA).

62. Påbud, 21/11 1727 i R. G. Modée, *Utdrag utur alle ifrån 1729 års slut utkomne publique handlingar...* (Stockholm 1740) s. 734. Med "lemon" avses förmodligen någon sorts citronliknande frukt, annan än den vanliga citronen; jfr *Svenska akademiens ordbok* s.v. "lemon", spalt: L527 (1939) <<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>> (6/11 2013).

affärssuppgörelser och att de därmed gjort intrång i fruktmånglerskornas privilegier, vilket närmast kan liknas vid bönhaseri. Därmed skulle de gjort de riktiga fruktmånglerskorna orättvisa och lagt beslag på den vinst som de hade rätt till.⁶³

Kungliga hovleverantörer

Det fanns alltså rättsliga skillnader mellan vanliga månglerskor och fruktmånglerskor, där de senare hade andra rättigheter än de vanliga månglerskorna. Inom gruppen fruktmånglerskor skulle dock handeln bedrivas rättvist och varken förköp eller orättvisa delningar av de tillgängliga varorna som fanns till försäljning tolererades.

År 1747 behandlades en konflikt i Handelskollegium som belyser att det förmodligen även inom kretsen av fruktmånglerskor fanns betydande skillnader i ekonomisk ställning. I juli månad anfördes klagomål mot fruktmånglerskorna Lisa Wikman, Maria Lisa Wetterberg och Anna Maria Holm.⁶⁴ Den här gången var det sammanlagt 17 fruktmånglerskor som klagade över att de i ett par års tid hade blivit prejudicerade, det vill säga störda på ett sätt som stred mot deras handelsrättigheter.⁶⁵ Det berodde bland annat på att Wikman, Wetterberg och Holm skulle ha köpt oskäligt stora andelar av frukten genom att erbjuda skeppare och handelsmän betydligt bättre pris än vad övriga fruktmånglerskor kunnat erbjuda.

I en mycket lång försvarsskrift försvarade sig Wikman, Wetterberg och Holm på punkt efter punkt.⁶⁶ Även deras motståndare förklarade sig i ett par omfattande besvärsskrifter.⁶⁷ Språkbruket hos de klagande 17 fruktmånglerskorna vittnar otvetydigt om att de argumenterade för en arbetsfördelning i enlighet med rådande skråprinciper. Hos de tre anklagade fruktmånglerskorna kan dock en något avvikande retorik skönjas.

Wikman, Wetterberg och Holm försvarade sig med att de hade en särställning: sedan tre år tillbaka hade de tillstånd att leverera ”allehanda

63. Supplik 12/4 1733, Handelskollegium (SSA); se även protokoll 12/4 1733, Handelskollegium (SSA).

64. Klagoskriften delgavs de tre anklagade den 14/7 1747, och den 28/7 1747 kallades de anklagande till Handelskollegium och bekräftade att de inte hade något att tillägga till sin klagoskrift; enligt protokoll av samma datum hos Handelskollegium.

65. Supplik 21/7 1747, Handelskollegium (SSA).

66. Se särskilt supplik 21/7 1747, Handelskollegium (SSA).

67. Se suppliker 28/7 1747 av Wenberg, Lycke, Lindqwist; supplik 28/7 1747 av Skogberg, Löfberg, Kloffert; supplik 28/7 1747 av ”tjänarinor”, Handelskollegium (SSA).

utländska frukter” till det kungliga hovet.⁶⁸ De ansåg det inte vara möjligt att leverera dessa frukter ”till höga överheten” i samarbete med de kvinnor som nu anklagade dem för att handla i strid med reglementet.⁶⁹

De klagande berättade också om ett tillfälle då Wikman, Wetterberg och Holm skulle ha lagt under sig ett parti citroner, ”så att de voro nog för säkrade därom att inga flera fanns för oss att få till köps”.⁷⁰ Sen ska de, till ett betydligt högre pris än de själva fått betala, ha sålt tolv kistor på kredit till de klagande fruktmånglerskorna utan att låta dem besiktiga frukten förrän efter att uppgörelsen var gjord. Först då upptäckte de fruktmånglerskor som besvärade sig att citronerna var skämda. Det var på det här sättet Wikman, Wetterberg och Holm anklagades för att ”profitera” på de övriga. De klagande fruktmånglerskorna vädjade till Handelskollegium med orden ”myndigheterna bör komma alla beträngda och lidande till hjälp och rättvisans befrämjande!” och ingripa mot detta ”monopol”, så att alla ”förunnas lika stora lotter och andelar av all frukt och gods”.⁷¹ Det fick inte fortsätta som hittills, som till exempel då de ”förenämnda 3ne hustrur [slog] under sig på en gång 900 kistor citroner, och vi alla de övriga som äro över hundrade till antalet måste låta oss nöja med ett hundra.”⁷²

Oavsett om de tre hovleverantörerna verkligen lade beslag på hela 900 lådor citroner eller inte, eller om de andra fruktmånglerskorna verkligen var ”över hundrade” till antalet, vilket är högst osannolikt, tycks varken de övriga fruktmånglerskorna eller Handelskollegium funnit skalan på affärerna anmärkningsvärd. Det var själva principen att de inte delade med sig som uppmärksammades, inte att de sålde hundratals kistor med dyrbara citroner till det kungliga hovet.

Det bör därför noteras att Wikman, Wetterberg och Holm försvarade sig med att de faktiskt hade försökt att dela med sig av sina varor och göra sina inköp med hänsyn till andra fruktmånglerskor.⁷³ När detta försök

68. Supplik 17/7 1747, Handelskollegium (SSA).

69. Supplik 21/7 1747, Handelskollegium (SSA).

70. Supplik 28/7 1747 av Skogberg, Löfberg, Kloffert, Handelskollegium (SSA).

71. Supplik 28/7 1747 av Skogberg, Löfberg, Kloffert, Handelskollegium (SSA).

72. Supplik 14/7 1747, Handelskollegium (SSA).

73. Vid flera tillfällen uppmanade de också Handelskollegium att förhöra de handelsmän de gjort affärer med eftersom de skulle bekräfta deras påståenden. T. ex. berättade de att de hade handlat 69 kistor citroner av en handelsman och därefter ”låtit dem uti 37 lotter fördelas” och att handelsmannen hade lovat att upplysa kollegiet om detta om han blev kallad; supplik ingiv. 21/7 1747, Handelskollegium (SSA).

att komma överens hade misslyckats ansåg de sig vara fria att förhandla om priserna med respektive handlare eller köpman och självständigt få sluta sina affärer till det pris de kunde förhandla fram. Att handelsmän skulle tvingas att sälja till ett lägre pris än vad de kunde få var inte rimligt, menade de. Handlare måste få sälja till dem de hade lättast att komma överens med.

I det här fallet finns en uppenbar konflikt mellan de till hovet knutna fruktmånglerskorna och stadens övriga fruktmånglerskor, där de olika gruppernas anspråk ställdes mot varandra. Wikman, Wetterberg och Holms "framfart" kallades för skadlig för "hela staden".⁷⁴

Om man betänker att möjligheten att få idka mångleri skulle vara behovsprövad och att tillstånden skulle gå till fattiga men skötsamma kvinnor framstår förekomsten av kungliga hovleverantörer av frukt som något anmärkningsvärt. Att Wikman, Wetterberg och Holm var hovleverantörer av citroner förefaller också ha varit en del av förklaringen till att de haft råd och möjlighet att trissa upp priserna och därmed utsluta andra fruktmånglerskor med mindre ekonomiska resurser från att komma över några citroner. Det påstods att de skulle haft lättare att få kredit hos handelsmännen än vad de klagande hade, vilket underförstått ska ha berott på att de förra levererade sitt gods till hovet. På så vis hade de lyckats träffa olika överenskommelser med handlare och skeppare som sedan ska ha vägrat att handla med någon annan.⁷⁵

Rätten till handeln: erfarenhet, tradition och skattebetalning

Den som ägde ett handelstillstånd var alltså hänvisad till att handla med en begränsad uppsättning specificerade varor och fick bara bjuda ut dessa varor till salu på vissa platser och tider. Det innebar att platsen var av stor betydelse både i författningar och i praktik och att rörelser i rummet kunde orsaka konflikter. Detta återkommer i kvinnornas argumentation.

Med handelstillståndet följde skyldigheten att betala en del av inkomsten i skatt. Fullgörandet av olika slags skyldigheter var också viktiga argument för kvinnorna när de talade för sin sak, eftersom fullgörandet av skyldigheter i utbyte mot rättigheter var själva grundbulten i det pri-

74. Supplik 14/7 1747, Handelskollegium (SSA).

75. Supplik 28/7 1747 av "tjänarinnor", Handelskollegium (SSA).

vilegiesystem som den svenska näringslagstiftningen utgjorde.⁷⁶ När det handlade om att argumentera för rätten att idka handel förefaller det även ha varit viktigt att på olika sätt framhålla sin långa erfarenhet av handel, både som skattebetalare och som en sedan lång tid socialt och geografiskt väl förankrad stadsinvånare. Ett exempel på hur fullgörandet av skyldigheter liksom tillhörighet och förankring i tid och rum, användes som argument i rättighetsanspråk, kan illustreras genom samma konflikt som nämndes ovan rörande de kungliga hovleverantörerna, vilken utspelade sig i juli 1747.

Fruktmånglerskorna Lisa Wikman, Maria Lisa Wetterberg och Anna Maria Holm försvarade sin omfattande handel med att de faktiskt enbart hade hållit sig till den plats på Skeppsbron som de blivit anvisade och endast handlat med "främmande frukter och dylikt" och betonade att de gjort rätt för sig genom att alltid betala de skatter och avgifter som de var ålagda.⁷⁷ Wikman, Wetterberg och Holm anklagades av andra fruktmånglerskor för att prejudicera, eller störa, de övriga i deras mångleri, och de beskrevs som uppstickare som endast "i några år begynt och brukat en stor egennyttighet i denna handel".⁷⁸ I kontrast framhöll ett par av de som klagade att de minsann sysslat med frukthandel sedan lång tid, vissa i hela trettio år, och att de under denna tid alltid hade betalat sina skatter och andra utlagor.⁷⁹

Båda grupperingarna av tvistande fruktmånglerskor framhöll således sina kontributioner till staten och staden som viktiga sakargument för att de skulle betraktas som trovärdiga och därmed få rätt gentemot de som anklagade dem.

Frihet eller monopol: profithunger, marknadspriser och snabba affärer

Som framgått i flera fall var Handelskollegium synnerligen mån om att fruktmånglerskorna skulle dela upp citronerna mellan sig på ett rättvist sätt och på ett sätt som inte störde ordningen på marknaden. Två omständigheter gjorde emellertid att denna princip ibland rubbades, och fruktmånglerskorna argumenterade för att de trots allt agerade korrekt även då de ingick affärer utan föregående delning av varorna. Omstän-

76. Erik Lindberg, *Borgerskap och burskap: Om näringsprivilegier och borgerskapets institutioner i Stockholm 1820–1846* (Uppsala 2001) s. 20ff.

77. Supplik 21/7 1747, Handelskollegium (SSA).

78. Supplik 28/7 1747 av Wenberg, Lycke, Lindqwist, Handelskollegium (SSA).

79. Supplik 28/7 1747 av Wenberg, Lycke, Lindqwist, Handelskollegium (SSA).

digheterna gällde dels behovet av att göra snabba affärer för att inte frukterna skulle bli skämda och dels, som i exemplet ovan, situationer när fruktånglerskorna inte kunde komma överens sinsemellan om priset och delningen av varorna drog ut på tiden.

De kungliga hovleverantörerna Wikman, Wetterberg och Holm påtalade särskilt att det var viktigt att kunna göra snabba affärer när det gällde färska frukter, och att priserna ständigt växlade.⁸⁰ Vissa gånger hade de bara betalt ett öre silvermynt per citron, men ändå inte lyckats sälja mer än hälften av dem innan de blev skämda och därmed inte gick att sälja vidare.⁸¹ Prisuppgifter från den kungliga hovförtäringen bekräftar att det kunde skilja stort i pris, förmodligen till stor del på grund av att frukterna hade olika kvalitet. Under år 1741 kostade en citron från runt tre öre till mer än tio öre silvermynt.⁸² I Europa ska det över huvud taget varit vanligt att kvinnor handlade med matvaror som var känsliga och svåra att lagra en längre tid.⁸³ Det har då särskilt framhållits att försäljare av sådana varor var i en särskilt utsatt position eftersom de snabbt behövde sälja varorna, och att de hade mycket lite utrymme att förhandla om priset.⁸⁴

I samband med konflikterna mellan olika fruktånglerskor hände det också att några kvinnor hävdade att de skulle vara fria att ingå överenskommelser utan hänsyn till andra månglerskors intressen. Under utfrågningen i Handelskollegium av de ”10 stycken små månglerskor” som år 1733 tvistade med ”stormånglerskorna”, hävdade de förra för det första att det borde vara upp till skepparen att sälja till vem han ville; för det andra framhöll de att skepparen var van att handla med dem eftersom de ”alltid haft frihet att handla med utländsk frukt”. Det senare var, som vi har sett, inte sant eftersom de hade förbjudits av Handelskollegium att fortsätta göra det.⁸⁵

Även i ett annat ärende, drygt tio år senare, möter vi delvis liknande argument hos de kungliga hovleverantörerna Wikman, Wetterberg

80. I 1756 års tullförordning understryks att beslagtagna varor skall så snart som möjligt säljas vid offentlig auktion så att de inte blir liggande och därmed blir dåliga. R. G. Modée, *Utdrag utur alla ifrån 1754 års slut utkomne handlingar...* (Stockholm 1761) s. 4328. Tack till Maria Ågren som uppmärksammat oss på denna referens.

81. Supplik ingiv. 21/7 1747, Handelskollegium (SSA).

82. Hovförtäringräkenskaper, Kungl. Maj:ts hov, serie AI, vol. 185, år 1741, Slottsarkivet.

83. Hunt (2009) s. 176.

84. Hunt (2009) s. 176.

85. Protokoll 12/4 1733, Handelskollegium (SSA).

och Holm, vilka obestriddigen verkligen hade rätt att handla med citroner. År 1745 anklagades de för att själva ha lagt beslag på alla nyanlända citronkistor och en del andra varor. Klagomålen framfördes av sju fruktmånglerskor som menade att alla skulle ”erhålla lika stor del av de inkommande citronkistorna med mera, och att köpet där om i alla deras närvaro slutas måtte”.⁸⁶ Wikman, Wetterberg och Holm hävdade att de i vanlig ordning hade ansträngt och bemödat sig så att samarbetet skulle fungera, men att de hade blivit illa och otacksamt bemötta, ”med okvädningsord och bannor”. När det var på det viset ansåg de att de minsann inte var skyldiga att sköta upphandlingen för någon annan, eller över huvud taget ta någon del i de klagandes handel. De tre framhöll att de ständigt hade försökt leva upp till den ordning som de visste förväntades av dem och i första hand velat få en delning av varorna till stånd, men att det visat sig vara omöjligt att komma överens med övriga fruktmånglerskor. I stället hade de, för att ingen skulle bli förfördelad, nöjt sig med att handla endast 13 kistor citroner, trots att det funnits hela 57 kistor till salu och trots att köpmännen inte ville handla med de andra fruktmånglerskorna på grund av deras ”otidighet”.⁸⁷

Handelskollegium beslutade denna gång till förmån för Wikman, Wetterberg och Holm. De skulle inte behöva dela med sig av de 13 kistor de köpt, och det är möjligt att beslutet berodde på att de trots allt inte hade lagt beslag på samtliga citroner. Kollegiet poängterade också att ingen hade rätt att lägga beslag på alla varor, ”utan att var och en i proportion, av sin ersättning och förmögenhet skall där uti taga” del, och att överenskommelser skulle skötas ”i vänlighet och enighet”.⁸⁸

Wikman, Wetterberg och Holm tog också tillfället i akt att framföra anklagelser mot sina sju klagande motståndare. En gång ska de klagande handgripligen försökt lägga beslag på ”10 fat klenetter” från dem. Klenetterna – ett slags bakverk där citron kunde ingå som en av ingredienserna – hade Wikman, Wetterberg och Holm köpt när de andra månglerskorna inte kunde komma överens med säljaren om priset. De hade dock knappt lyckats få med sig varorna de köpt eftersom de andra försökte ”rycka oss godset utur händerna”.⁸⁹ Denna formulering för tankarna till liknande

86. Följande bygger på protokoll 12/9 1745, Handelskollegium (SSA). Klagomålen framfördes både muntligt och skriftligt.

87. Protokoll 12/9 1745, Handelskollegium (SSA).

88. Protokoll 12/9 1745, Handelskollegium (SSA).

89. Samtliga citat i detta stycke är ur supplik 21/7 1747, Handelskollegium (SSA).

handgripliga konflikter mellan exempelvis skråhantverkare och deras konkurrenter och bönhasar.⁹⁰

Likheter mellan de skråreglerade yrkena och fruktmångleriet

Konflikterna mellan fruktmånglerskor som sålde citroner ger tydligt intryck av att kvinnor på fruktmarknaden sökte värna rätten till sin handel på ett mycket likartat sätt som sina manliga motsvarigheter i hantverksskråna. Samtidigt tycks några av de anklagade, i synnerhet de med större ekonomiska möjligheter, ha företrätt en friare och mer individualistisk syn på prissättning och fördelning av varor. Det gällde i alla fall när det gynnade dem själva och när gruppen som helhet inte kunde komma överens om ett pris på varorna. Detta ledde, som våra exempel visar, till att de felande drogs inför Handelskollegium av de övriga som ansåg att de borde rätta in sig i leden. Även de månglerskor som särskilt förfäktade sådana argument framhöll emellertid att de följde gällande regelverk och aldrig handlade med andra varor eller på andra ställen än vad de var berättigade till. Somliga saker var helt enkelt inte möjliga att hävda, som att man exempelvis helt kunde bortse från andra fruktmånglerskors intressen.

Från de traditionella borgerliga näringarna finns också en lång rad exempel på konflikter mellan olika grupper inom borgerskapet av mer eller mindre allvarlig karaktär. Konflikterna emellan månglerskorna följer samma mönster. Rättigheterna som tillföll båda dessa grupper grundades på en lång rad dokument, som tillsammans bildade ett svåröverskådligt system, och det var inte alldeles klart vilka rättigheter som hade status av lag. Dessutom tillkom en rad förordningar som reglerade korporationernas rättigheter, i synnerhet med avseende på hur gränserna mellan dem skulle dras. När kronans näringspolitik under 1600-talet ledde till en ökad kontroll och försök till reglering av hantverkarna uppstod konflikter kring vilka rättigheter de skilda korporationerna egentligen skulle ha. Arne Jansson har för perioden kring 1600-talets mitt funnit inte mindre än 17 gränsstrider mellan olika grupper.⁹¹ Minsta varuslag kunde bli föremål för tvister; tillverkningen av mössor är ett exempel. Skräddarna tvistade med skinnarna om rätten att fodra mössor

90. Ernst Söderlund, *Stockholms hantverkarklass 1720–1772* (Stockholm 1943) s. 74.

91. Arne Jansson, *Bördor och bärkraft: Borgare och kronotjänare i Stockholm 1644–1672* (Stockholm 1991) s. 44.

och skinnarna tvistade både med skraddarna och med mössmakarna om rätten att tillverka mössor. För aktörerna stod deras rättigheter på spel och dessa rättigheter måste försvaras.

Inte bara 1600-talet karaktäriserades av tvister mellan olika korporationer. Ett av flera exempel från 1700-talet är den segslitna konflikten mellan bokbindare och boktryckare om rätten att sälja inbundna böcker (till skillnad från enbart häftade). Framväxten av ytterligare en privilegierad grupp – bokhandlarna – ledde dock till att striden förlorade sin relevans.⁹² Andra exempel från 1700-talet är tvisten mellan hattmakare och hattstofferare och tvisten mellan hattstofferare och lärftkramhandlare.⁹³ Under 1800-talets första hälft uppstod, förutom striden under 1830-talet mellan skraddare och siden- och klädeskramhandlare, en tvist under 1820-talet mellan gelbgjutare och klockgjutare, gällande om gelbgjutarna skulle få tillverka mindre klockor, mortlar, strykjärn med mera. Återigen var det oklarheter i detaljbestämmelser som gav upphov till gränstvisterna.⁹⁴ Konflikterna löstes i allmänhet genom att privilegieinnebörden förtydligades, tvistande korporationer slogs ihop, eller så fick en viss överlappning av olika skråns rättigheter helt enkelt accepteras.⁹⁵

I jämförelse med detta visar de tvistande fruktmånglerskorna, deras agerande och argument för att driva sin handel, stora likheter med samtida konflikter mellan de korporationer i vilka främst manliga burskapsägande borgare ingick. Även de lösningar som eftersträvades i samråd med Handelskollegium vittnar om att det rådde en samsyn som bottnade i det rådande skråväsendets principer.

Slutsats

I den här artikeln har vi visat på förekomsten av kvinnliga ”stormånglerskor” och kungliga hovleverantörer av frukt. Resultaten nyanserar tidigare forskning om månglerskor där de betraktats som marginaliserade utövare och där tillstånden skulle ha getts till fattiga men skötsamma kvinnor. Vår bild av fruktmånglerskorna komplicerar dessutom den bild av tidigmoderna kvinnors företagande och arbete som exempelvis Shei-

92. Erik Frösell, *Stridigheterna mellan boktryckare och bokbindare under skråtvångets tid* (Stockholm 1931).

93. Lindberg (2001) s. 61.

94. Henry Lindström, *Näringsfrihetens utveckling i Sverige 1809–1836* (Göteborg 1923) s. 217.

95. Lindberg (2001) s. 61.

lagh Ogilvie har gett, nämligen att kvinnor främst ska ha agerat inom marginaliserade nischer utanför skråväsendet och att de genom sitt agerande underminerade rådande korporativa näringsprinciper. Precis som Clare Crowston, menar också vi att sådana antaganden kan ifrågasättas. Fruktmånglerskor i 1700-talets Stockholm utmanade knappast rådande skråordning.

Föreställningen om att enskilda kvinnors självständiga agerande kan tas som intäkt för att alla kvinnor hade lika möjligheter och att man därmed kan ta kvinnligt "entreprenörskap" som indikator på en större grad av frihet i vissa samhällen än i andra måste också problematiseras. De kvinnor som var inblandade i de här studerade konflikterna använde sitt handlingsutrymme på ett likadant sätt som män och inte till att ifrågasätta de gällande skråprinciper. Tvärtom, de bekräftade i stället den rådande skråordningens självklara position. Det fanns, liksom även Margaret Hunt påpekar, ingen ömsesidig solidaritet mellan kvinnorna, något som det ibland hävdas skulle ha karaktäriserat det tidigmoderna samhället, där kvinnor som kollektiv var underordnade män.⁹⁶

De huvudsakliga argument som fruktmånglerskorna framförde och det sätt som de organiserade sitt arbete på, visar att de i högsta grad använde det handlingsutrymme de hade och agerade självständigt. Det gjorde de i den meningen att de, precis som manliga handelsidkare, använde sig av etablerade kanaler när de försökte skydda sina rättigheter eller när de gjorde anspråk på att ta del av rättigheter andra hade. Det visar även vilka skyldigheter fruktmånglerskorna ansåg att makthavarna hade i sammanhanget att skydda deras privilegierade position gentemot andra kvinnors handlingar, precis som skråmästarna gjorde mot legala och illegala konkurrenter.⁹⁷ Resultaten fördjupar vår förståelse för de villkor under vilka kvinnorna arbetade. Självständigheten bestod också i att de hävdade att handeln var avgörande för deras försörjning och att de inte agerade tillsammans med sina makar. I stället verkade de kollektivt och i en skråliknande anda, där deras privilegier som grupp var beroende av att handeln bedrevs under rättvisa och fredliga former, och där intrång från vad de uppfattade som obehöriga konkurrenter beivrades genom att de vände sig till den juridiska instansen Handelskollegiet, som förväntades beskydda privilegierna.

96. Hunt (2009) s. 7.

97. Jämför Söderlund (1943) s. 46.

"Spanish" lemons for sale: Women's agency on the fruit market in eighteenth-century Stockholm.

Several historical studies have assumed that increased economic opportunities for some women were beneficial to all women. An investigation of the trade in lemons in eighteenth-century Stockholm qualifies that conclusion. Lemons were expensive luxury goods but despite this there were some female street vendors who were active as wholesale lemon traders. The street sellers' permits were supposed to be issued to poor deserving women to provide them with the means to support themselves, not to wholesale traders. Some women even delivered large quantities of lemons to the Swedish Royal Court. This finding qualifies the view that women in early modern Europe were delegated to economic niches on the margin. Agency on the lemon market did not undermine the male dominated guild economy as is sometimes assumed. On the contrary, the female lemon traders acted in ways similar to the male traders who were guild members. Female lemon traders used the same kind of formal channels, such as the local court, to petition and protect their trading rights and limit competition from others. Furthermore, they acted independently from their household position and did not cooperate with their spouses, something that seems to have been common also on the Dutch fruit market during the same period. The female lemon traders acted collectively within temporary networks and petitioned in order to protect their own rights and to circumscribe other street vending women's rights. Women's agency as expressed in this study reinforced an economic order based on special interests and guilds.

Keywords: Sweden, 18th century, agency, lemon trade, street sellers, Stockholm, gender, work